

Identitás, kisebbségi lét globális keretben

A hidegtűrés mint számi etnikus motívum az Instagramon

Tamás Ildikó

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet

Tanulmányomban azt a kérdést vizsgálom, hogy a számi identitás egyik emblemikus eleme, a hidegtűrés miként transzformálódik az offline diskurzusokból az online folklórra, illetve a fiatalabb nemzedékek hogyan használják fel a hagyományozódó kulturális elemeket és a szóbeliségben is meglévő többnyelvűséget a közösségi médiában. A vizsgálat két számi Instagram-profil tartalmaira fókuszál, és az ezekben megjelenő etnikai diskurzus online etnográfiai tárgyalását adja. Az Instagram-posztok tematikájában visszatérően megjelenik a fagyos sarkvidéki télhez való viszonyulás, ami biológiai és kulturális jelenséggé alakul, amely alkalmasnak bizonyul az etnikai különbségek kommunikálására az őslakosok és az „idegenek” között. Ez az ellentét számos humoros tartalomnak ad teret, amelyek néha átlépik a politikailag korrekt stílus határát. Azt is illusztrálom, hogy a szóbeliségben eredő folklór könnyedén meghódítja az újabb regisztereket, és tovább élnek a számi kultúrát esszenciálisan megtestesítő motívumok és jelentések.

Kulcsszavak: hidegtűrés, identitás, Instagram, mém, számi

Minority identity in a global context

Relation to the Freezing Arctic Winter as a Sámi Ethnic Motif on Instagram

This paper looks into how an emblematic element of Sámi identity is transformed from offline discourses into online folklore and how younger generations use the traditional cultural elements to represent their identity besides the textual multilingualism on social media. It focuses on the content of two Instagram profiles and provides an ethnographic insight into the ethnic-based online discourse that these represent. The repetitive topic of the Instagram posts is the relation to the freezing Arctic winter, which—as a biological and cultural phenomenon—is fit to articulate ethnic differences between the indigenous and the ‘foreign’ peoples. This opposition generates humorous contents that sometimes cross the boundary between political correctness and incorrectness. It also illustrates how oral folklore may conquer contemporary registers and how it survives in the latest modern forms of online communication.

Keywords: cold tolerance, identity, Instagram, meme, Sámi

Bevezetés

Tanulmányomban a számi identitás online reprezentációinak jellemzőit veszem górcső alá. Két kiválasztott Instagram-profil tartalmain keresztül azt a kérdést vizsgálom, hogy a számi identitás egyik emblemikus elemének, a hidegtűrésnek a narratívái miként transzformálódnak az offline diskurzusokból az online folklórra, továbbá hogyan kommunikálják ezen keresztül a kisebbségi és posztgyarmati létből fakadó konfliktusokat.

A számi identitás jelenkori értelmezéséhez elengedhetetlen a történeti kontextus. Az Észak-Skandináviában élő, nomadizáló őslakosok kultúrájának a 19. század közepén – elsősorban a hittérítés révén – kibontakozó és a 20. század első felében is tovább erősödő, politikai háttérű elnyomása és stigmatizálása az identitás számos külső jegyének elrejtéséhez, gyengüléséhez, esetenként eltűnéséhez vezetett (Solbakk & Solbakk 2005, Eriksen 2008). Mivel a saját kultúra egyértelműen azonosítható elemeinek nyílt kommunikálása a többségi társadalomban ellenérzéseket váltott ki (és akár komoly szankciókat is eredményezett), a hagyományos életvitel olyan természetes részei, mint az anyanyelv és a népviselet zárt ajtók mögé szorultak vagy teljesen eltűntek egyes számi közösségek életéből (Grundsten 2010, Tamás 2015). Jelentős fordulat csak a 20. század utolsó harmadában következett be, amikor a helyi és a nemzetközi (főként őslakos) politika változásai lehetővé tették egy erőteljes revitalizáció elindulását (Stepien 2009, Hilder 2015). Ebben fontos szerepet vállaltak a számi művészek, akik a média platformjait is egyre inkább szócsőként kezdték használni. A 2010-es évektől kezdve a közösségi médián keresztül egyre többen élnek a láthatóság és a véleménynyilvánítás új eszközeivel. Bár a csatorna és (részben) az eszköztár új, az identitás körüli konfliktusok a régiiek, miként az autentikusnak tekintett, megörökölt „indikátorok” is, amelyek a számi lét hatékony kifejező motívumaiként élnek tovább. A szélsőséges időjáráshoz való viszony és a mi–ők-oppozíció egyik meghatározó, gyakran tematizált szegmense volt a folklórarchívumok mese- és mondaanyagának is.

Forrásanyag és módszer

A vizsgálat tárgyául a *@samiskmeme*¹ és a *@saamiresiliencememes* Instagram-profilokat választottam. Jelenleg ez a két olyan platform létezik az Instagramon, amelyet számik működtetnek, és amelyek kizárólag mémekre specializálódtak. A mémek vizsgálatában a szűkebb kontextus, vagyis a számi kultúra és társadalmi valóság alapos ismerete elengedhetetlen feltétele a tartalmak megértésének, hiszen az online térben számos helyen felbukkanó, populáris és sokak által dekódolható jelentésrétegek mellett inkluzív üzenetek is megjelennek bennük, amelyeket csak a beavatott közönség ismer fel. Magam is ez alapján választottam ki a vizsgált motívumot, hiszen folklórkutatóként és antropológusként a hideghez való alkalmazkodás számos narratív előfordulását ismerem, amelyek időben is széles spektrumot fognak át. A közösségi média, a számi sajtó vizsgálata és a számik között végzett terepmunkáim mellett a 19. századtól a napjainkig terjedő gyűjtések (antológiák, archívumok) anyaga, a szakirodalmi és a szépirodalmi források ismerete is segítette a hidegtűrés motívumának sokrétű értelmezését. Általában a mémekre vonatkozó szakirodalom áttekintésében a folklórisztika és az online etnográfia mellett (lásd például Blank 2013, 2019, Hine 2015, Pink et al. 2016) több más diszciplína – a nyelvészet, a kommunikációtudomány és a politológia (Merkovity 2016, Istók 2018, Rudisch 2021, Házás 2023, Herczegh 2024) – eredményeit is figyelembe vettem.

A folklór jelenkori alakulását tanulmányozó kutató számára az internet a gyűjtés egyik kiemelt terepévé vált (Vargha 2016). A közösségi háló kreatív aktorai (a „nép”) naponta hoznak létre és osztanak meg olyan tartalmakat, amelyek jellemzőik alapján folklórjelenségként értelmezhetők (Pink et al. 2016). A szerző általában ismeretlen (visszakövethetetlen), a megosztót láthatjuk ugyan, de az online személyiség mögötti valós szerző alig ellenőrizhető. A megosztás, a posztolás és a közzététel a „szájról szájra” terjedés online megfelelője (Tamás 2022a). Az alkotások hagyományos elemekből építkeznek és formulaszerűek, továbbá variánsokban léteznek, a felhasználóról felhasználóra terjedés együtt jár a változatképződéssel, akárcsak a hagyományos közegben

1 Ez a profil jelenleg *@sappimeme*-ként található meg. Az adatmentés és a kutatás idején a főszövegben szereplő névvel működött.

létező folklóralkotások esetében (Blank 2019). Az internetes alkotások jellemzően az aktuális és a közösség számára fontos témákra reagálnak. A sűrített, folyamatosan variálódó és „vírusként” terjedő gondolatok sok esetben összefüggésbe hozhatók klasszikus műfajokkal, illetve azok online megjelenési formái (mint például a viccek, a találósok, az újévi köszöntők, a locsolóversek, a rémhírek, az anekdoták, a modern mondák) (Tamás 2022a). Más esetekben műfajilag kevésbé körülhatárolhatók az online tartalmak (az életvezetési tanácsok, a gyógy módok, a prevenció tanácsok, a magatartásminták, a kihívások), de egyes elemeikben folklórmotívumok, formulák ismerhetők fel, és a terjedésük és a variálódásuk is a folklór szabályszerűségeit tükrözi (Vargha 2016, Tamás 2021a, 2021b, 2022a, 2022b). A közösségi hálón terjedő, folklórszerű alkotások azért is kedveltek, mert egyszerre „több szöveggel” képesek bemutatni, közvetíteni egy adott témát (Tamás 2021a, 2022a, 2022b). Az online térben elérhető audiovizuális eszköztárat kihasználva a szöveges tartalmat képekkel lehet kombinálni, ezáltal több jelentéssík aktiválható, továbbá a figyelemfelkeltés, a bevéssés és az online közegben megszokott formákhoz alkalmazkodás is szerepet játszik. A leggyakoribb megnyilvánulási formája ezeknek az alkotásoknak a mém. A szerzői anonimitás az esetek legnagyobb részében „adott”, ebből következően mindenki szabadon felhasználható terméként kezeli: hivatkozás, „tagelés”² nélkül küldi tovább, sőt adott esetben tovább alakítja (Blank 2012, 2013). Így keletkeznek a variánsok.³ Az alábbi sztereotip tartalmú alkotások jól szemléltetik a folklór egyik legjellemzőbb vonását, a variánsok képződésének folyamatát, hol a szöveg apró módosulásaival, hol pedig a formai keret változtatásával.

Az online folklór kutatása során elkülönül a klasszikus antropológiai résztvevő megfigyeléshez hasonló módszerű terepmunka (*digital ethnology*) és a folklorisztikai gyűjtésekre jellemző módszereket követő online etnográfia (Hine 2015). Az előbbi a közösségek társadalmi és kulturális jelenségeinek leírására koncentrál az online térben, például arra, hogy milyen a csoportszerveződés dinamikája vagy a hétköznapi és az ünnepi rítusok kialakulása, változása (Apolito 2005, Howard 2011, Tamás 2022a, 2022b). Az utóbbi az elektronikus kommunikáció tartalmi és formai jegyeit vizsgálja, sokszor műfaji megközelítéssel, illetve a formuláris beszédmódok, motívumok formai-stilisztikai jellemzőinek leírását célozza (Blank 2012, 2013, Tamás 2022a, 2022b).

A jelen kézirat lezárásának időpontjában⁴ a *Sámi memes (@samiskmeme)* 99, a *Sámi Resilience Memes (@saamiresilience)* 70 bejegyzést tartalmazott, és ezek mintegy ötöde kapcsolódott az éghajlati tényezőkhöz. A szűkebb adatmerítést az antropológiai és a folklorisztikai módszer mellett az is indokolta, hogy a vizsgálat elsősorban a mémek által közvetített üzenetek bemutatására fókuszál, nem a platform médiahasználati adataira vagy a tartalmak előfordulási statisztikáira reflektál. A tanulmány kereteit szétfeszítené a profilok teljes anyagára vonatkozó tipológia kidolgozása, legyen szó tematikai vagy formai-stilisztikai alapon történő kategóriák felállításáról.⁵ Vizsgálatomban elsősorban a kiválasztott motívumra és annak szöveges és képi környezetére, beágyazottságára valamint az intertextuális összefüggésekre helyeztem a hangsúlyt.

A vizsgált profilok általános jellemzői

Ami általánosságban megfogalmazható a két profil tartalmaira vonatkozóan, az az etnikai érdekek érvényesítését, a diszkriminációellenes üzenetek megfogalmazását célzó tartalomgyártás. Az utóbbiakban jól megragadható a számi revitalizációt jellemző, etnikai specifikumokat felvonultató eszköztár. A számi kulturális jegyek azonban – a mémek „nyelvezetéhez” illeszkedve – globális keretezést kapnak. A szűkebb közösségre jellemző, beavatott tudás két másik regiszterrel is kapcsolódik: a többségi, azaz norvég (esetleg svéd vagy finn) társadalom kulturális

2 A tagelés az internetes szleng egyik kifejezése; valaki megjelölésére, valakire való hivatkozásra használjuk. Az angol *tag* szó jelentése magyarul: cédula, címke.

3 A variánsok folklorisztikai értelmezésére lásd Ortutay (1959).

4 2024. augusztus 2.

5 Kifejezetten a számi mémek vizsgálatára vonatkozó kutatásról egyelőre nincs tudomásom. A mémek és hasonló, modern online kifejezési formák folklorisztikai és nyelvészeti vizsgálata során magam is többféle tipológiát alakítottam ki korábbi publikációimban (lásd például Tamás 2021a, 2021b, 2022a)

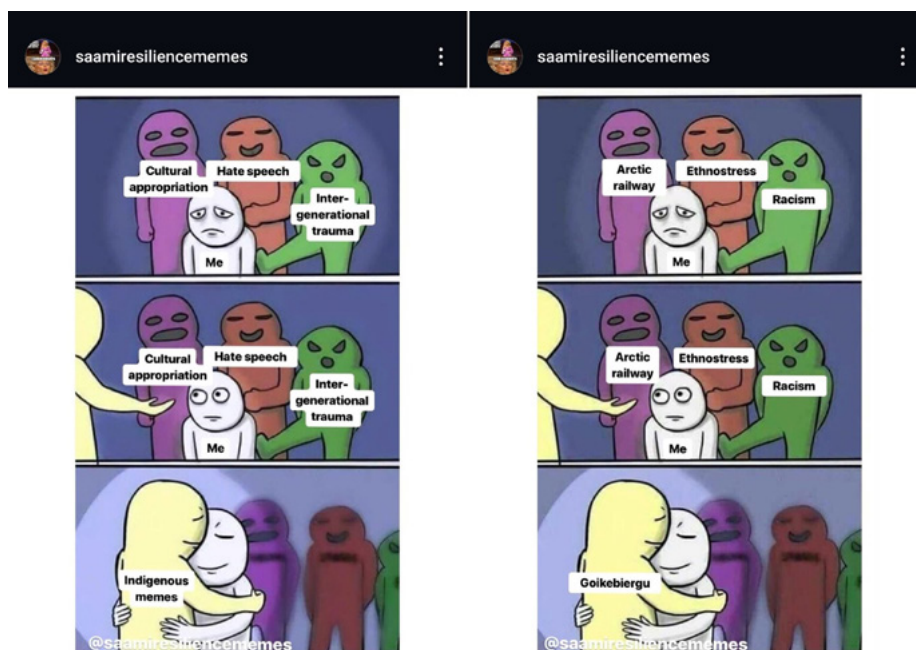
jellemzői és az etnikai határok fölött létező, populáris motívumok (például nemzetközileg ismert filmek, sorozatok jelenetei, karakterei) együttesen vesznek részt az üzenetben. Az előbbi éles oppozícióként, az utóbbi metaforikus kapcsolatként jelenik meg. A számi mémek a helyi viszonyok alapos ismeretét feltételezik, ezáltal ki is jelölik a célközönséget. A platform így az összefogás, az identitás erősítésének online, de kisközösségi színtere lesz.

A két Instagram-profil összehasonlítva megállapítható, hogy a *@saamiresiliencememes* egységesebb, főként politikai tartalmú, az őshonos számik jogait védő, vállaltan aktivista irányultságú, a *@samiskmeme* pedig szó-rakoztató jellegű oldal. A különbségek ellenére a felhasznált sémák (*template*-ek) szempontjából jelentősek az átfedések a két profil anyagában: mindkét közösségi oldal a számikat érintő tematikára szorítkozik, de üzeneteikkel látszólag tágabb közönséget is megszólítanak. Ez utóbbi megnyilvánul a minimum két, de sokszor három nyelv (a számi, a norvég és az angol) párhuzamos használatában és a képek alatt megjelenő, az értelmezés orientálását segítő leírásokban is. A posztok többnyelvűsége azonban szigorúan a számi etnikai kontextuson belül maradva is szükségeszerű, hiszen a különböző csoportok által beszélt, lexikai és grammatikai értelemben is rendkívül nagy különbségeket mutató számi nyelvjárások mellett komoly probléma, hogy a számi identitású lakosságon belül sokan nem beszélnek az anyanyelvüket. A nyelvjárások közötti különbségek a neolatin nyelvek közötti távolságokkal mérhetők, vagyis a közös kommunikáció eszköze ilyenkor a hivatalos (a norvég, a svéd vagy a finn) nyelv az eltérő számi nyelvjárásokhoz tartozó beszélők körében is (Tillinger 2014).

Mindkét vizsgált oldalon nemzetközi elterjedésű mémes alapliskék, *template*-ek és speciális számi sémák jelennek meg együtt. Az utóbbiak lehetnek autentikus kulturális elemek (kézműves tárgyak, viseletdarabok) vagy kortárs számi filmek, esetleg közzsereplők fotói vagy róluk készült rajzok, animációk. Az első példa a *saamiresiliencememes* profil 2019. május 27-ei bejegyzése (lásd az 1. képet), amely az őslakos diskurzus alapvető tematikáját helyezi fókuszba, egyben orientálja az oldalra látogatót, hogy az ott közzétett számi mémek egyik alapvető szerepe a számi identitás erősítése – erre utal az első képen látható bejegyzésre érkezett komment is (lásd a 2. képet).

1. kép

*Példák az őslakos diskurzus megjelenésére
(A számi goikebiergu felirat magyarul szárított húst jelent)*

Forrás: A saamiresiliencememes Instagram-oldala⁶

⁶ Forrás: https://www.instagram.com/p/Bx8dwbmC80q/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR0FQqEvKjwly3-_6RrjR2sEFM3GJbJE4yOHosNM06HZSRuTMkaFTBql3YU_aem_0ja-iylxutVBTew4A5-dNA&img_index=1

2. kép

Az egyik hozzászóló reakciója az előző bejegyzés alatt, ami megerősíti az őslakos diskurzust

Forrás: A saamiresiliencememes Instagram-oldala⁷

A számi mémek gyakran eszközként szolgálnak a közös sors esszenciális megjelenítéséhez, az összefogásra való buzdításhoz, egyben a jogokért való együttes kiálláshoz és a tiltakozáshoz. A vizualításra és a képek használatára erősen építő politikai tartalmú kommunikációnak vannak történeti előképei és kortárs párhuzamai az online regiszteren kívül is. Ilyenek például a vizuális művészet eszközeit politikai üzenetek megfogalmazására használó aktivista csoport, a Suohpanterror⁸ kampányai, amelyek offline és online formában is rendszeresen megjelennek. Ezekben a diskurzusokban a gyarmatosítás káros hatásai a leggyakrabban megjelenő témák. A Suohpanterror mémek formájában fogalmazza meg politikai üzenetét, amely a finn törvényalkotás a számik szemszögéből negatív vonatkozásaira, érdekérvényesítésük elégtelenségére reflektál. Erre példa az alábbi mém, amely a bennszülött és a törzsi népekre vonatkozó nemzetközi szabályozások (mint például az ILO 169) ratifikációjának finnországi meghiúsulására utal (lásd a 3. képet).

3. kép

Utalás a bennszülött és törzsi népekre vonatkozó nemzetközi szabályozások meghiúsulására

Forrás: A Häiriköt-päämaja Facebook-oldala⁹

7 Uo.

8 A Suohpanterror (jelentése: lasszóterror) egy számi művészekből álló, 2012-től fennálló aktivista csoport. Részletesebben lásd a Facebook-oldalukat: <https://www.facebook.com/suohpanterror>.

9 Lásd https://www.facebook.com/Hairikot/posts/oheinen-suohpanterrorin-kuva-leikkii-melko-tiuhaan-k%C3%A4ytetyll%C3%A4-meemill%C3%A4-tuon-kuva/849355338527012/?paipv=0&eav=AfbJ6v4zxQjQS6hu6PN1rE9Zypa1XpmdBYLbx2OQabtucXb4eW_BYMgIHQz-mwrf5tE&_rdr

A Souhpanterror alábbi mémei (lásd a 4. képet) az európai parlamenti választások kampánya alatt készültek, és a jogállamiság működését kérdőjelezik meg nyelvi játékon keresztül. A számi ruhát viselő Lego figurákat átszelő Leago? felirat a létige egyes szám harmadik személyű kérdő formája (magyar fordításban a következőket jelenti: Valóban? Úgy van-e? Tényleg?), amely egyetlen betűben tér el a játékcég nevétől. A játék megjelenése a mémén a választás komolytalanságának konnotációját adja.

4. kép

Példák a jogállamiság működésének megkérdőjelezésére

Forrás: A Suohpanterror Facebook-oldala^{10,11}

Az itt elemzett mémek esetében az a szándék, hogy minél szélesebb számi közönség és a velük kapcsolatban élő más nemzetiségűek vagy a még tágabb környezet felé is kommunikáljanak, sokszor tetten érhető. Az angol nyelv használata mindenképpen erre utal. A feliratok kölcsönös (angol, norvég, számi) fordításai megtalálhatók a képek alatt, néha ugyanazt a mémet eleve több nyelven is közlik, és a képaláírásokban is segítik a megértést. Ugyanakkor, mint ahogy vannak csak egy-egy etnikum vagy más alapon szerveződő (mint például valamilyen rajongói) közösség számára feltáruló jelentéssíkok, az általam követett oldalakon is bőven található olyanok, amelyek kizárólag a belső diskurzusokban otthonosan mozgó felhasználók számára hozzáférhetőek. Ebből a szempontból nemcsak a számik és a nem számik, hanem a különböző számi közösségek között is kirajzolódnak cezúrák. Ezt szemlélteti a következő példa (lásd az 5. képet), amelyben két – nemzetközi viszonylatban ismeretlen – norvég dalra történik utalás, ezen keresztül pedig az egymás megértésének nehézségeire, sőt a kommunikáció teljes feladására. (A kevert nyelvű, számi és számi toldalékokkal ellátott norvég szavakat tartalmazó felirat megértését az angol képaláírás segíti):

10 Lásd https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=195100236775635&id=100088269787132&_rd=1.

11 Lásd https://www.facebook.com/photo/?fbid=195099783442347&set=pb.100088269787132.-2207520000&locale=zh_CN.

5. kép

Utalás a kommunikációs nehézségekre

Forrás: A saamiresiliencememes Instagram-oldala¹²

A mémek ma már a társadalmi reakciók és a vélemények kifejezésének leghatékonyabb eszközei közé sorolhatók. Ugyanakkor ebben a keretben az üzenet ritkábban fogalmazódik meg komoly, megrázó, szomorú hangvételben – így van ez a fenti példák esetében is. Ezeknek a tartalmaknak sokkal inkább kiemelkedő elemük a humor, amely egyben ki is emeli a mémeket az egyszerű véleményalkotás online tartalmi közül (Howard 2009). A mémek a legtöbb esetben nem szűk közönségnek készülnek, vagyis nemcsak egy-egy kisközösség speciális tudására alapoznak. A számi mémoldalak esetében azonban visszatérően, alapkoncepcióként van jelen a bennfentesség. Ennek részleges oldását szolgálják (látszólag) a számi nyelvű szövegek fordításai.

A sarkvidéki hideg bírása mint etnikus specifikum a mémek példáján

A hideggel szembeni felkészültség vagy annak hiánya megjelenik a politikai és a kulturális események tolmácsolásában is, legyen szó a hivatalos média beszámolóiról vagy a szóban elmesélt történetekről. Ennek egyik legismertebb példája Haakon norvég koronaherceg és felesége, Mette-Marit nagy sajtónyilvánosságot kapott látogatása Kautokeino-ban, 2009 februárjában. Északi tartózkodásuk idején felmerült a számi sátorban alvás ötlete, amelyet a mínusz 30–35 fokos hidegre hivatkozva Mette-Marit nem mert vállalni. Bár a sajtóhírekben összességében pozitívan számoltak be az eseménysorozatról, néhány számi fórum kritikaként fogalmazta meg, hogy a számiktól ajándékba kapott téli viselet alatt az uralkodói pár overallt viselt. A sátorszállás elutasítása és az overall viselése újra életre hívta azt a – korai néprajzi gyűjtésekből is jól ismert – sztereotípiát, miszerint csak a számik bírják a hideget.

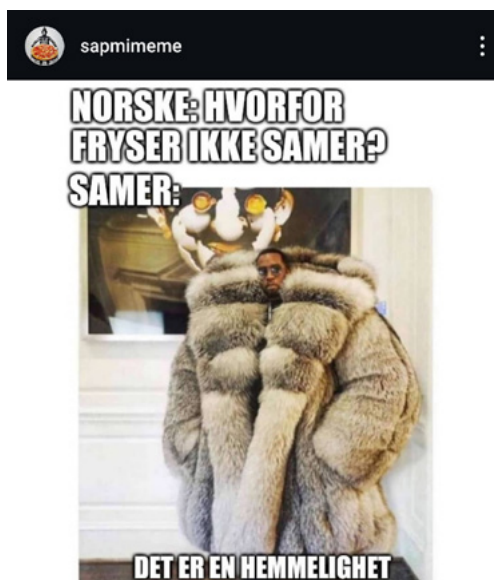
¹² Lásd https://www.instagram.com/p/CAF40FBpSmM/?igsh=MWtzY2Vod3pxMGo5YQ%3D%3D&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR0Rd3l130jVzrqVSjs97t0ohvXIVhT9JcwWTpjof4UKeCVT49Uds2R3X7A_aem_9gULDmu7RVo12bzprIxtlQ.

Az általam vizsgált mémek esetében nemcsak ez a régmúltban keletkezett és a szóbeliségből az online regiszterbe is átkerült motívum jelenik meg a hidegtűrésrel kapcsolatban (lásd a 6., a 7. és a 8. képet).

6. kép

Példa a hidegtűrés tematizálására

A felirat magyar fordítása: Nyugati/norvég: Miért nem fáznak a számik? Számik: Az titok.

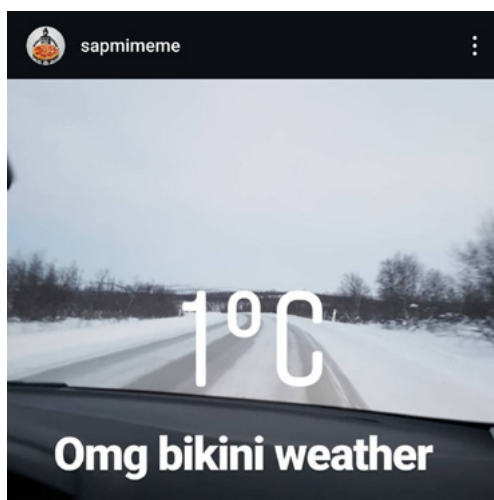

Forrás: A sapmimeme Instagram-oldala¹³

7. kép

Példa a hidegtűrés tematizálására

A felirat magyar fordítása: Ó, Istenem! Bikiniidő van!

Forrás: A sapmimeme Instagram-oldala¹⁴

13 Lásd https://www.instagram.com/p/B4x7QUlhqJw/?igsh=YmNhdHpudmdpOXJl&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR2VCXx6i7_1Rt-A_37mHB34H4ImiAMGUX_wimuzoFFwlvyrhmLqEqaloHM_aem_EJMQYUmurcrz5e5n7R8fug&img_index.

14 Lásd https://www.instagram.com/p/Bc9getTBO6U/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR2vCApZzrVNxOVTcTla pJpventH0Sd8NxxkM9zT9rRNvEJ6Su3AvM09DQ3Q_aem_LamSGZXVCx_j0EQ-u-VOJg.

8. kép

Példa a hidegtűrés tematizálására

A felirat magyar fordítása: Nyugatiak/norvégok, amikor a hőmérséklet 15 fok alá esik

Forrás: A sapmimeme Instagram-oldala¹⁵

A következő példák egy nemzetközileg elterjedt, a túllőtözöttségre (irreálisan és nevetségesen sok ruha felvételére) utaló, az etnikai tartalmaktól teljesen elválasztható sztereotípiát jelenítenek meg, miszerint az édesanyák és a nagymamák túlságosan óvják a hidegtől a gyermekeiket, az unokáikat. Ebben az esetben önirónia is megfogalmazódik, hiszen a hagyományos téli viseletet az anyai gondoskodás túlkapásaként pellengérezik ki (lásd a 9. képet). A számi mém után egy magyar nyelvű felirattal is terjedő példát is bemutatok a téma nemzetközi elterjedtségének illusztrálásaként (lásd a 10. képet).

9. kép

Számi mém a túllőtözöttségről

A felirat magyar fordítása: Mikor hideg van kint, és anyukád öltöztet fel

Forrás: A sapmimeme Instagram-oldala¹⁶

15 Lásd https://www.instagram.com/p/BcSHF3SBm3Y/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAAR2vhPMEh1g4eekvQFdpYGOAF0lsae9j_wSDDRXpcQDgKdqX-c3RTTowf98_aem_cyQm71ogmrXTgh8ScbAcug.

16 Lásd https://www.instagram.com/p/BccESVMhatZ/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMATAAAR0KkzL-HzdOgbFP41-WHuWxbYw_gYB4b1-rXwDaG8VOvDFtNOC053SOSqxo_aem_JRXHEcDA6fd6NLMrQ8fToQ.

10. kép

Magyar mém a túlöltözöttségről

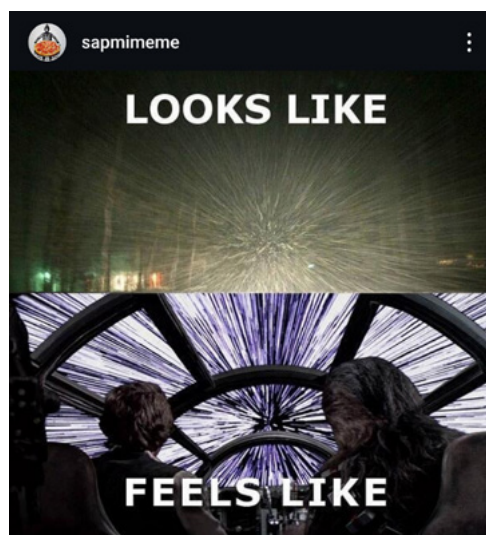

Forrás: A Femina.hu Facebook-oldala¹⁷

Bár az eddigi példákban elsősorban az öltözet volt az üzenetet közvetítő, esszenciális vizuális összetevő, ettől eltérő megfogalmazásokkal is találkozunk. A már fentebb bemutatott „bikiniidő” feliratú mém (lásd a 7. képet) átmenetet képez, hiszen ott csak a szöveg utal egy öltözet típusra, a képi világ már máshová helyezi a hangsúlyt. Az alábbi példa viszont teljesen szakít az öltözködéstematikával, és a mások számára veszélyes és bosszantó hófúvásban történő vezetést helyezi a fókuszba a nem számi (felső kép) és a számi sofőr (alsó kép) szemszögéből (lásd a 11. képet). Mindehhez egy szintén nagyon elterjedt alapsémát alkalmaz: a rengeteg mémekben megjelenő, ikonikus *Star Wars* mozifilmek világát, jelen esetben a fénysebességre kapcsolás jelenetét.

11. kép

Star Wars elemeket használó mém a hófúvásról

Forrás: A sapmimeme Instagram-oldala¹⁸

17 Lásd <https://www.facebook.com/watch/?v=225799794983720&rdid=PiLqEtuL3gPEtZq0>.

18 Lásd https://www.instagram.com/p/BdmpFMGB2ez/?igsh=MWludDN4aGk4bDI0Zw%3D%3D&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR1JU-KnHcEWLBe2baND-0a6Mhibcug9wy6z1AhJ3mbXIOqC0RJOJBM1nhk_aem_tQ36chiJdmTajAXmK0ZRLA.

A mesék és a mozifilmek dimenzióját megidéző közleményekben általában fontos szerepet kap a veszély vagy a probléma diszlokációja a fantázia világába. A kreatív megformáláson vagy a puszta humoron jóval túlmutató funkciójuk ezeknek a mémeknek az is, hogy formálják a közösségi reakciókat, az értékrendet, és bizonyos témákat „becsatornáznak” a kommunikációba. Az általam vizsgált közösségi tartalmak létrehozói, megosztói, hozzászólói is irányítják és árnyalják a diskurzust, és ennek tudatában is vannak. Aktív részvételük a „központi (hatalmi) szereplők” szándékát kívánja ellensúlyozni. A hozzászólásokban gyakran görbe tükröt tartanak vagy fanyar társadalomkritikát fogalmaznak meg. Ami a formai jellemzőket illeti, általában egymással kombinálva jelennek meg az új és a hagyományos elemek (például egy régebbi sémát töltenek meg aktuális tartalommal, egy ismert motívumot ruháznak fel újabb jelentéstartománnyal, vagy éppen egy új motívum kerül be egy közismert kontextusba), így kötve össze az ismerőst a szokatlannal. Ennek pedig a leggyakoribb módja egy-egy mese vagy film jeleneteinek, hőseinek áthelyezése egy éppen aktuális, az embereket foglalkoztató helyzetbe, jelentésmezőbe. Az ismerős forma és az újszerű, aktuális tartalom összekapcsolása hozza létre a csattanó, a humor vagy épp a fanyar kritika jelentésrétegeit (Blank 2013).

Az üzenet megértését és a jelentések orientálását megvalósító eszközök közül a fenti példák alapján kiemelhető a nyelvi fordítások vagy az eleve többnyelvű verbális tartalmak alkalmazása. Az északi-számi a legtöbb bejegyzésben jelen van, vagy a mém szöveges összetevőjeként, vagy képaláírásként (amennyiben a mémekben az angol vagy más nyelv, például a norvég jelenik meg). Ezzel ellentétes tendencia is megfigyelhető: a számit nem ismerők számára angol és norvég fordítások segítik az üzenet dekódolását. A nemzetközileg elterjedt mémklisék, például a közismert színészek, filmjelenetek vagy közszereplők „felhasználása” a vizuális tartalom részeként alkalmas a szélesebb közönség megszólítására, de szép számmal megjelennek a specifikus, etnikus motívumok is, mint a hagyományos számi tárgyak és szimbólumok.

Az online kommunikáció egyik fontos stíluselemeként meg kell még említeni a humort. Az általam elemzett mémek esetében a humor egyben értékítéletet is hordoz: a mi–ők-ellentétpárt összefűzi a jó/rátermett–rossz/alkalmatlan oppozícióval. A humoros tartalmak egyfajta szelepként működnek, kimondhatóvá teszik, dramatizálják az egyébként kimondhatatlant – másfajta diszkurzív dimenzióba terelve (ezáltal legalizálva) azokat a témákat, amelyek egyébként megszokott kontextusukban sértők, megbotránkoztatók vagy bármilyen más szempontból elfogadhatatlanok lennének.

A hidegtűrés motívumának történeti és folklórisztikai kontextusa

A számi specializálódott kultúrájának egyik sarokkövét az extrém hideghez való kreatív alkalmazkodás jelenti. A hőszigetelést (legyen szó a lakóházakról, a sátrakról vagy az öltözetről) a helyben elérhető, a saját természeti környezet nyújtotta eszközökkel tudták megoldani a múltban, és sokan továbbra is erre törekednek (Magga 2015). Mindez a hétköznapi kommunikációban, a médiában és a hagyományos folklórányagban is visszatérően megjelenik, sokszor olyan szövegkörnyezetben, amelyben a hiteles, hidegtűrő északit a számi, a zord éghajlattal szemben tehetetlen „déli” népeiséget pedig a norvégok, a svédek, a finnek testesítik meg. A kipellengérezés tárgyát alkotja egyebek mellett az alkalmatlan (nem számi) ruházat. Ilyen például a régebbi, szóbeliségben hagyományozott történetekben a „vékony”, „hitvány” lábbeli, az újabb narratívumokban pedig az a motívum, hogy a „déliak” még a csúcstechnológiával készült felszereléseikben is fáznak, míg a számiak az egyszerű, hagyományos viseleteikben sem.

Ez a szembeállítás tehát már a számi mese- és hiedelemanyagból is ismert, és az ostobaördög-típussal rokon sztálló történetekben is megjelenik (Leem 1767, Koskimies & Itkonen 2019). A sztálló a számi folklór egyik központi szereplője, alakját számos hiedelem övezi. A legtöbbször férfi alakjában, egyedül vagy kutyájával tűnik fel, bár egyes területeken ismernek egész sztálló családokat, tehát nőnemű és gyermek sztállók is megjelennek (Tamás 2004). A gyerekek általában nincsenek megnevezve, a sztálló feleségnek azonban egységes neve is van: *Njannja*. A 20. század első felében gyűjtött folklórszövegek egyes adatközlői még állították, hogy ismernek olyan családokat, amelyek sztállókkal álltak rokonságban (Turi 1983). A természetfeletti szférából származó lényekkel kötött házasságok természetesen tükrözik a vegyesházasságokhoz való hozzáállást is. A sztálló és a valódi emberek

(kívülállók, idegenek, telepesek) összekapcsolását segíti az a sztereotípa is, hogy a számik békés emberek, míg mások erőszakos természetűek (Koskimies & Itkonen 20198). Az erőszakosság és a kegyetlenség a sztálló egyik kiemelt tulajdonsága a számi folklórban, így a párhuzam adott a számik szemszögéből.

A mesékben és a hiedelemmondákban a sztálló életének leggyakrabban a fagyhalál vet véget: miközben üldözi a számi mesei/mondai hőst, megfelelő ruházat hiányában megfagy. Az itt bemutatott mémek tehát egy régi szüzsét helyeznek jelenkori keretbe, amikor a hideggel szembeni tolerancia hiányát figurázzák ki (a norvégok vagy általában a „nyugatiak” esetében), míg a hidegtűrést mint különleges számi adottságot magasztalják, persze a műfajra jellemző, humoros megfogalmazásban.

Az itt bemutatott tartalmakat érdemes elemezni a nemzeti identitásépítés tükrében is. A több ország területén élő, kulturálisan is nagy különbségekkel bíró számi csoportok érdekképviselete, politikai összefogása a 20. század első felében történt, elszigeteltebb kezdeményezéseket nem számítva csupán néhány évtizedre tekint vissza. A múlt század utolsó két évtizedében megalakult számi parlamentek az 1960-as évek második felében fellendült revitalizációs folyamat sikerességét jelzik, azonban továbbra is sok problémával néznek szembe a saját államisággal nem rendelkező őshonos nemzeti kisebbségek. A 19. század végétől a skandináv országokban egyre erősebben érvényesülő asszimilációs politika (Eidheim 1969) egyik pozitív hozadéka a számik számára az volt, hogy elsajátították azokat a hatalmi diskurzusokat és készségeket, amelyek a saját jogaik érvényesítéséhez a későbbiekben elengedhetetlenek voltak (Minde 2005). Annak ellenére, hogy ragaszkodnak a „számiság” hagyományos attribútumaihoz, a számik nyitottak a modernizációval járó változások elfogadására is, amennyiben az nem veszélyezteti saját identitásukat, és nemzeti érdekeiket (Pennanen & Näkkäljärvi 2003). A rádió, a televízió, majd az internet mint modern kommunikációs csatorna előnyeit a kezdetektől hasznosították, és – a jelenlegi közösségi médiában való aktivitásukat is figyelemmel kísérve – továbbra is igénybe veszik és saját érdekeik szolgálatába állítják. A hatalmas földrajzi távolságok, a számikat szétválasztó országhatárok és az alacsony lélekszám miatt a kommunikációs csatornák számukra különösen fontosak. Az identitás megőrzéséhez pedig továbbra is középpontba állítják azokat a motívumokat és szimbólumokat, amelyeket a múlt század második felében a revitalizációt megálmodó és elindító értelmiség a hagyományos számi kultúrából (egyebek mellett a folklórból) kiválasztott (lásd Bjørklund 2000, Broderstad 2011, Tamás 2015). Ezek a számi népköltészetben és identitásdiskurzusban gyökerező tartalmak könnyen utat találtak a mémek világába (elsősorban vizuálisan, képpé transzformálva), ugyanakkor továbbra is részei maradtak az offline folklórnak is (főként verbális megfogalmazásban).

Összegzés

A jelen tanulmányban bemutatott mémeken keresztül azt illusztráltam, hogy a sokáig csak a szóbeliségben létezett folklór könnyedén meghódította az újabb regisztereket, és még a legmodernebb közlésformákban, megváltozott társadalmi környezetben is tovább élnek a számi kulturális sajátosságokat megjelenítő motívumok, mint például a zord, sarkvidéki tájhoz és időjáráshoz idomult kulturális és technikai specializáció, amely a kívülállókban egyfajta csodálatot ébreszt, a számikban pedig táplálja a büszkeséget (Mahtisen 2004). Az adaptációs képesség a szélsőséges természeti viszonyok között élő népek számára a túlélés záloga. Ez nemcsak az új technikai vívmányok alkalmazásában jelenik meg, hanem a folyamatosság megőrzésében, a régi és az új sikeres összekapcsolásában is, amit jól példáz a számi folklór új, online közegben történő sikeres terjeszkedése.

Irodalom

- Apolito, Paolo (2005): *The Internet and the Madonna: Religious Visionary Experience on the Web*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Blank, Trevor J., ed. (2012): *Folk Culture in the Digital Age: The Emergent Dynamics of Human Interaction*. Logan: Utah State University Press, <https://doi.org/10.7330/9780874218909>
- Blank, Trevor J. (2013): *The last Laugh. Folk Humor, Celebrity Culture, and Mass-Mediated Disasters in the Digital Age*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Blank, Trevor J., ed. (2019): *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in a Digital World*. Logan: Utah University Press.
- Bjørklund, Ivar (2000): *Sápmi–nášuvdna rieğáda*. Tromsø: Tromssa Universiteahta.
- Broderstad, Else Grete (2011): The Promises and Challenges of Indigenous Self-determination. *International Journal*, vol. 66, no. 4, pp. 893–907, <https://doi.org/10.1177/002070201106600416>
- Eidheim, Harald (1969): When Ethnic Identity Is a Social Stigma. In: Fredrik Barth (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. pp. 39–57. Bergen: Universitetsforlaget.
- Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések*. Budapest & Pécs: Gondolat Kiadó & PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Grundsten, Anna (2010): *The Return of the Sami. The Search for Identity and the World System Theory*. Lund: Lunds Universitet, Department of Social Anthropology.
- Hilder, Thomas R. (2015): *Sámi Musical Performance and the Politics of Indigeneity in Northern Europe*. Lanham, Boulder, New York & London: Rowman & Littlefield.
- Hine, Christine (2015): *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London & New York: Bloomsbury.
- Házás Nikoletta (2023): A hiányzó időtapasztalat nyomában: Kultúraközvetítés mémekkel a művészetoktatásban. In: Bátorfy Attila, Hermann Veronika & Vécsey Virág (szerk.): *60 szigorú*, 113–124. o. Budapest: ELTE BTK Média és Kommunikáció Tanszék.
- Herczegh Judit (2024): A mémek mint társadalmi kohéziós és csoportidentitás azonosító eszközök. In: Buda András & Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és a korszakváltás bizonytalansága*, 92–99. o. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.
- Howard, Robert Glenn (2009): Crusading on the Vernacular Web: The Folk Beliefs and Practices of Online Spiritual Warfare. In: Trevor J. Blank (ed.): *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in a Digital World*, pp. 159–174, Logan: Utah State University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgrx5.10>
- Howard, Robert Glenn (2011): *Digital Jesus. The Making of a New Christian Fundamentalist Community on the Internet*. New York: New York University Press.
- Istók Béla (2018): Humoros vagy sértő? Az internetes mémek elmélete és gyakorlata. *Századvég*, 1. sz., 127–153. o.
- Koskimies, August V. & Toivo I. Itkonen (2019): *Inari Sámi Folklore. Stories from Aanaar*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctvfjcxnm>
- Leem, Knud (1767): *Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige afgudsdyrkelse*. Copenhagen.
- Mahtisen, Stein R. (2004): Hegemonic Representations of Sámi Culture. From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sámi. In: Anna-Leena Siikala, Barbo Klein & Stein R. Mahtisen (eds): *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*, pp. 53–72, Helsinki: Finnish Literature Society.
- Magga, Sigga-Marja (2015): The Process of Creating Sámi Handicraft Duodji – From National Symbol to Norm and Resistance. In: Harri Mantila, Jari Sivonen, Sisko Brunni, Kaisa Leinonen & Santeri Palviainen (eds): *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum*, pp. 448–449, Oulu: University of Oulu.
- Merkovity Norbert (2016): Trump! A mémek mint a figyelemalapú politika kiszolgálói. *Apertúra*, ősz.

- Minde, Henry (2005): Assimilation of the Sami. Implementation and Consequences. Gáldu čála. *Journal of Indigenous Peoples Rights*, no. 3.
- Ortutay Gyula (1959): Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozás törvényszerűségei. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*, 9. évf., 2. sz., 195–238. o.
- Pennanen, Jukka & Klemetti Näkkäljärvi, eds. (2003): *Siidastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life*. Inari: Sámi Siida Museum 21.
- Pink, Sara, Heather Horst, John Postill, Larissa Hjorth, Tania Lewis & Jo Tacchi (2016): *Digital Ethnography. Principles Principles and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: SAGE Publications Ltd.
- Rudisch Ferenc (2021): Az internetes mémek szerepe a kortárs emlékezeti kultúrában. Humoros Rákosi- és Kádár-ábrázolások az interneten. In: Rási Szilvia, Domonkosi Ágnes, T. Litovkina Anna & Nemesi Attila László (szerk.): *A humor ösvényein*, 199–211. o. Eger & Budapest: Líceum Kiadó & Tinta Könyvkiadó.
- Solbakk, Aage & Odd Ivar Solbakk (2005): *Kultur máhttu. árbevierut ja kulurerohusat*. Karasjok: ČálliidLágádus.
- Stepien, Adam (2009): Egység és szakadás között. Pánszámi együttműködés az északi országokban és Oroszországban. *Pro Minoritate*, 3. sz., 74–95. o.
- Tamás Ildikó (2004): Szajvók, sztálló és társaik. *Napút*, 6. évf., 8. sz., 13–20. o.
- Tamás Ildikó (2015): A sarki fény színei. Szimbólumok a számi nemzeti identitáskonstrukció folyamatában. *Ethno-Lore*, 32. évf., 415–446. o.
- Tamás Ildikó (2021a): Az „első hullám”. A koronavírus folklórja a közösségi médiában a mémek példáján. *Ethnographia*, 132. évf., 1. sz., 67–88. o.
- Tamás Ildikó (2021b): Nyelvi, stilisztikai eszközök és műfajiság a COVID-19 online folklórában. *Tabula*, 22. évf., 2. sz., <https://doi.org/10.54742/tabula.2021.2.03>
- Tamás Ildikó (2022a): „Adj netet!” *Nyelvi, képi kifejezőmód és kreativitás a gyermek- és diákközlésben*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Tamás Ildikó (2022b): Narratív és vizuális panelek jelentésrétgazdósága a pandémia folklórában. *Eruditio–Educatio*, 17. évf., 3. sz., 21–40. o., <https://doi.org/10.36007/eruedu.2022.3.021-040>
- Tillinger Gábor (2014): Samiska ord för ord. Att mäta lexikalt avstånd mellan språk. *Studia uralica upsaliensia* 39. Uppsala: Acta universitatis upsaliensis.
- Turi, Johan (1983): *A lappok élete*. Budapest: Gondolat.
- Vargha Katalin (2016): Miért és hogyan végezzünk online folklórisztikai terepmunkát? *Ethno-Lore*, 33. évf., 281–295. o.